

הרב יהודה הלוי עמיחי

היתר מכירה תשס"א

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

א. תולדות היתר המכירה

ב. יסודות היתר המכירה

1. קדושת הארץ בזמן הזה

2. שביעית בזמן הזה

3. פירות הנכרי בארץ ישראל

4. לא תחנם

ג. היתר המכירה בתקופתנו

1. הפקעת השביעית

2. עבודה עברית

ד. שעת הדחק

ה. הפסקת החקלאות בארץ ואיבוד הקרקעות

ו. הפסד מרובה

ז. מכירה על מנת להציל יהודי מעבירה

ח. התמוטטות הכשרות

ט. מניעת מכשול

י. שביתת הקרקע

סיכום

הצגת הבעיה

שנת תשס"א תהיה שנת שמיטה על פי המניין המקובל בארץ ישראל, ונשאלת השאלה האם יש מקום לחזור ולחדש את היתר המכירה גם בשנה זו. השאלה חזרה והתעוררה מכיוון שהחקלאות בארץ ישראל הולכת ויורדת, מספר החקלאים פוחת והולך; כיום אחוז החקלאים מכלל המפרנסים במשק הוא 2.2%.¹ אחוז הייצוא החקלאי הוא 2.5% מכלל הייצוא של המשק הישראלי. כמו כן הרבה ענפי מזון מגיעים ברובם מחו"ל (חיטה, אורז, קיטניות וכו'), וכמו כן הממשלה אינה מעודדת חקלאות רגילה אלא חקלאות חדשנית בעלת ייחודיות.

1. לפי נתוני השנתון הסטטיסטי (שנת 1999) הועסקו בשנת 1997 בחקלאות כ-41 אלף יהודים. (בשנת 1960 הועסקו כ-97,8 אלף יהודים בחקלאות)

במצב הנוכחי בארץ ישראל אפשר לדאוג שיהיה בארץ ישראל את כל היבול הנדרש לצריכה בשנת השמיטה ללא כל גידול בארץ, שהרי אפשר לייבא ירקות ופירות² מכל מקום³. בכל מקרה ברור שאם לא יגדלו במשך שנה אחת בארץ ישראל – לא יהיה רעב בארץ ולא ייחרב היישוב בארץ⁴.

מאיך גיסא ברור שחלק גדול מהחקלאים שלא יגדלו שנה אחת לא יוכלו לחזור עוד לחקלאות, שהרי השווקים ייתפסו, והם ימצאו לעצמם בשנה זו מקומות עבודה אחרים שאינם קשורים לחקלאות, והחקלאות היהודית תלך ותרד יותר. כמו כן ברור שחלק גדול מהחקלאים לא ישמעו בקול ההלכה והם יעבדו כדרכם בשנה השביעית, והארץ לא תשבות ואדרבא תעבד כדרכה, והמשק יוצף בפירות וירקות איסור⁵.

נשאלת השאלה האם יש מקום לחזור ולעשות היתר מכירה גם בשנת תשס"א למרות שהיישוב בכללו לא יתמוטט אבל בוודאי חלק מהחקלאים יתמוטטו והאיסורים בארץ ירבו.

דיון זה מבוסס על הוראת הרבנים מאז שהחלו לנהוג בהיתר המכירה שאין היתר זה הפקעה של מצוות השמיטה, אלא הוראת שעה, ולפני כל שמיטה חלה חובת ברור האם יש צורך בעשיית היתר מכירה⁶.

א. תולדות היתר המכירה

את היתרי המכירה אפשר לחלק לשתי תקופות; האחת התקופה הקדומה, והשנייה עם חידוש היישוב בארץ ישראל⁷.

לאחר חורבן הבית וגלותנו מארצנו (ג' תתכב) לא היה כמעט יישוב יהודי בארץ ישראל, ובוודאי לא היה יישוב חקלאי בארץ ישראל⁸. אולם אחרי גירוש ספרד (ה' רנב) והגעת יהודים לארץ ישראל, החלו להופיע שאלות חקלאיות בארץ

2. יש תכניות לייבא גם מים מתורכיה.
3. המדינה מייבאת היום 50% מיבולי המלפפון והקישואים (כאשר 45% נוספים הם מיבולי נכרים בארץ). כמו כן אפשר לייבא ממדינות שכנות (ירדן שמחויבים לקלוט 50 אלף טון ייבול חקלאי, תורכיה וכו') וממדינות רחוקות (אירופה, ארה"ב).
4. ייתכן שבדברים מסוימים המצב הכלכלי יוטב בעקבות הייבוא.
5. בייחוד ירקות שיש בהם איסור ספיחים ואסורים באכילה.
6. משפט כהן (סי' עא אות ה), ספר השמיטה (הגרי"מ טיקוצ'ינסקי עמ' סב).
7. יסודי הדברים הופיע במאמרו של מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל, לתולדות קיום מצוות השמיטה (פ"ח, צניף מלוכה עמ' 274), ובספר השמיטה (הגרי"מ טיקוצ'ינסקי עמ' נט).
8. בכפתור ופרח (לרבינו אשתורי הפרחי, שנת ה' סז, פמ"ז) כתב "ועכשיו רוב פירותינו משל גויים הם".

ישראל, אמנם חלק גדול מהשאלות נגע לשאלות של צרכנים יהודיים, הפרשת תרו"מ, כלאים, וערלה בפירות נכרים, והרמ"א⁹ כתב שאין זה מצוי שיהיו ליהודים שדות. אולם החלו גם להופיע שאלות העוסקות בחקלאות יהודית. אצל הרדב"ז¹⁰ ישנה שאלה על יהודים שיש להם קרקע בעזה. לאחר מכן (משנת ה' רצב עד שנת ה' שסה) אנו מוצאים בדברי המבי"ט ובדברי בנו המהרי"ט, ובן דורם המהר"ם גלאנטי תשובות בעניין קרקעות יהודים לעניין שביעית. לאחר מכן רבי מרדכי רוביו, רב וראש ישיבה בחברון, (בערך בשנת ה' תקי), נשאל אודות יהודי שיש לו כרם בחברון כיצד יתנהג בשנת השביעית.

כל המשיבים האלו התירו לנכרי לעבוד באדמת ישראל, אלא שנחלקו האם מספיקה השכרה לגוי לשנתיים כדעת המבי"ט¹¹ והמהרי"ט¹², או שיש למכור לנכרי לשנתיים כדעת מהר"ם גלאנטי¹³ ושמן המור¹⁴, תשובות אלו הובאו להלכה בפאת השלחן¹⁵.

שאלת השביעית שבה ועלתה במלוא חריפותה כאשר החלה ההתיישבות החדשה בארץ ישראל, ובשנת ה' תרמ"ט¹⁶ הייתה שנת השמיטה הראשונה שהנושא נידון על ידי גדולי הפוסקים בארץ ומחוצה לה.

בתחילת חידוש היישוב היהודי בארץ אנו מוצאים כבר את המאבקים אודות שנת השמיטה, כאשר בראש המצדדים להיתר היו בעיקר רבני רוסיא; הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור מקאוונא, והגר"ש מאהליווער, הגר"מ עליאשברג, הגר"ש זנוויל, הגר"י מקוטנא, רבי יוסף ענגל, רבי חיים אליעזר וואקס. ומאידך היו מתנגדי ההיתר בעיקר מרבני ירושלים; המהרי"ל דיסקין, הגר"ש סלאנט, הנצי"ב, הגרמ"ג יפה, רבי דוד פרידמן, רבי יוסף זכריה שטרן¹⁷.

9. חו"מ (סי' רעד).

10. שו"ת הרדב"ז (סי' אלף רח).

11. ח"ב (סי' סד).

12. ח"ב (סי' נב).

13. סי' נז.

14. סי' ד.

15. פאת השלחן (סי' כג סעיף טו, בית ישראל אות לא) עלה לארץ ישראל בעליית תלמידי הגר"א, בשנת תקסט ונפטר בשנת תקצט.

16. אמנם היה כבר יישוב חדש גם בשנת תרמ"ב, אולם בגלל קשיים ומחלות ממילא הקרקע ננטשה ולא הייתה חקלאות בשנה ההיא בארץ ישראל. ראה "בתוך ראשית התחיה" (יהודה אפל, עמ' 289).

17. עיין ספר השמיטה (ח"ב, היתר מכירת קרקעות אות ב, עמ' נט), תולדות קיום מצות השמיטה (צניף מלוכה עמ' 282-286).

מחלוקת זו המשיכה לאורך השנים אלו אוסרים ואלו מתירים. עלינו להתבונן מבחינה הלכתית¹⁸ מדוע החלה מחלוקת חריפה זו עם התחדשות היישוב היהודי בשנת תרמ"ט, ומדוע לא כולם קיבלו את יסודי ההיתר, כפי שהורו הרבנים בתקופת הב".

לצורך בירור שאלה זו עלינו תחילה לחזור ליסודות היתר המכירה ולבחון האם נעשו בו שינויים בהתחדשות היישוב בארץ ישראל.

ב. יסודות היתר המכירה

היתר המכירה מבוסס על מספר יסודות הלכתיים, והם:

1. ישנה מחלוקת בהקשר לקדושת א"י לעניין מצוות התלויות בארץ בזה"ז.
2. שביעית בזמן הזה דרבנן.
3. נכרי שקנה קרקע בארץ אין בה קדושת שביעית.
4. אין איסור "לא תחנם" במכירה לשנת השבע.

1. קדושת הארץ בזמן הזה

הדיון אודות שביעית בזמן הזה מחולק לשני נושאים: א. קדושת הארץ בזמן הזה ב. שביעית בזמן הזה. הדיון המובא להלן הוא בדיני קדושת הארץ לעניין המצוות התלויות בארץ, שהרי קדושתה של ארץ ישראל לעניין חיוב הישיבה בה ולמעלת הדרים והמתהלכים בה היא קדושה קבועה לעד מימות הברית שכרת הקב"ה עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים¹⁹.

קדושת ארץ ישראל המלאה²⁰ חלה לאחר כיבוש וחלוקה (י"ד שנה מכניסתם לארץ על ידי יהושע בן נון), ולאחר מכן בחורבן הבית הראשון בטלה קדושה ראשונה, עזרא בעלייתו חזר וקידש את הארץ בקדושה העומדת לעד. וכדברי הרמב"ם²¹: "אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוד"

18. היו סיבות נוספות למחלוקת סביב היתר המכירה, כגון השקפה ציונית, היחס ליישוב החדש ועוד.

19. עיין ריטב"א (גיטין ב ע"א ד"ה מאשקלון), כפתור ופרח (פ"י), מהרי"ט (ח"א סי' מז, ח"ב סי' כח), שו"ת חת"ס (יו"ד סי' רלה), משפט כהן (עמ' קכט), שבת הארץ (מבוא פט"ו).

מעלותה וסגולתה של ארץ ישראל היא בכל המקומות שהובטחו לאברהם אבינו ע"ה, ואילו קדושת המצוות היא בגבולות עולי מצרים או עולי בבל, כפי שיבואר להלן.

20. חלה נתחייבו מיד בכניסתם לארץ, קידושין (לז ע"ב).

21. הל' בית הבחירה (פרק ו הלכה טז).

רבים וכיוון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיוון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואע"פ שנלקח הארץ ממנו וחייב **בשביעית ובמעשרות** על הדרך שביארנו בהלכות תרומה".

בהלכות תרומות²² כתב הרמב"ם:

"התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו – **ביאת כולכם** כשהיו בירושלם ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושלם שלישית, לא כשהיו בירושלם שנייה שהייתה בימי עזרא שהייתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבים בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה".

אנו לומדים בדברי הרמב"ם שהזקיק גם את התנאי של ביאת כולכם על מנת לחייבם במצוות התלויות בארץ מדין תורה. מכאן שקדושת הארץ לענין תרו"מ ושביעית היא מדרבנן.

2. שביעית בזמן הזה

בגמרא²³ הובאה דעתו של רבי:

"אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: (דברים טו) וזה דבר השמטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים".

מתוך הדמיון שבין שמיטת כספים למדנו ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן, וכך הכריעו רוב מניין ובניין של גדולי ישראל²⁴. יש אמנם פוסקים הסוברים ששביעית בזמן הזה היא רק מדת חסידות²⁵, אולם מכיוון שאנו יודעים שנהגו בארץ ישראל קדושת שביעית על כן אפילו לשיטה זו כלל ישראל קיבל על

22. פרק א הלכה כו.

23. מועד קטן (ב עמ' ב).

24. פרוט הסוברים ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן עיין בשבת הארץ (פ"ד הכ"ה אות ב הערה 6).

25. פרוט הסוברים ששביעית בזמן הזה ממדת חסידות, עי' שבת הארץ (פ"ד הכ"ה אות ב הערה 8).

עצמו לחוש ולהנהיג זכר לשביעית של תורה²⁶. העולה שאיסורי שביעית אינם מדין תורה אלא מדברי חכמים²⁷.

3. פירות הנכרי בארץ ישראל

נחלקו בגמ'²⁸ האם יש קניין לנכרי להפקיע מיד מעשר, וקיי"ל שאין קניין הגוי בארץ ישראל מפקיע מחיוב מעשרות, וכן פסק הרמב"ם²⁹:

"עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קניין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר".

נחלקו המפרשים במעמד הקרקע כאשר היא בידי נכרים. דעת הכס"מ שכאשר הגוי בעל הקרקע הרי שהקרקע מופקעת מקדושת המצוות באותה שעה, ולכן גידולים שגדלו בקרקע זו אין להפריש מהם תרו"מ, וכתב³⁰ שהוא המנהג פשוט בכל א"י, עוד כתב הכס"מ שבזמנו קם אחד שרצה לחייב פירות שגדלו ברשות עכו"ם בתרו"מ ועל כן גזרו בגזרת נגדה (חרם) ש(שמתא) שלא יעשרו מפירות שגדלו אצל נכרים.

וויכוח זה נמשך גם לעניין שביעית, ופסק הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק

ד הלכה כט):

"עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם".

לפי הדעות שבזמן שהקרקע בבעלות עכו"ם הרי היא בבעלותו המוחלטת גם לעניין שביעית אין בפירות קדושת שביעית, וכן פסק הכס"מ שאין קדושת שביעית בפירות עכו"ם³¹. ואילו לדעות שאין קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ - יש בקרקע קדושה והפירות קדושים בקדושת שביעית³².

26. שבת הארץ (פ"ד הכ"ה אות ב סעיף 3), על פי אורים ותומים (סי' סז ס"ק א).

27. שבת הארץ (מבוא פ"א-פ"ז).

28. גיטין (מז ע"א), ב"מ (קא ע"א), מנחות (לא ע"א), בכורות (יא ע"ב).

29. הלכות תרומות (פ"א ה"י).

30. הל' תרומות (פ"א הי"א).

31. סיכום השיטות שאין קדושת שביעית בפירות נכרים הובא בשבת הארץ (פ"ד הכ"ט הערה 16).

32. סיכום השיטות הסוברות שיש קדושת שביעית בפירות נכרים הובא בשבת הארץ (פ"ד הכ"ט

הערה 5).

יש שלמדו שאין קדושת שביעית בפירות נכרים מדברי התו"כ³³ "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה — ולא לאחרים" ומכאן שאין קדושת שביעית בשל אחרים, וכן הביא הב"י³⁴ שהיה ראש המדברים על כך שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, וכתב:

"אמר יוסף קארו אחר שכתב החכם הר' משה מטראני אגרת זאת השנית רצה לעשות מעשה כדבריו בשמטה שעברה ומיחו בידו ובשמטה זו שהיא שנת השל"ד הקשה את רוחו ואמץ את לבבו לתקוע עצמו לעשות מעשה כדבריו ביד רמה, וקמו כל חכמי העיר ועיינו בדבריו הראשונים והאחרונים וראו שאין בהם ממש, והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נידוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים, נאם הצעני' יוסף קארו"³⁵.

אמנם במהרי"ט³⁶ משמע שכפו את הב"י לנהוג שיש קדושת שביעית בשל נכרים, והדברים צריכים פותר, אימתי היו הנידויים הללו, ודשו בה רבים³⁷. מוסכם אצל גדולי האחרונים שהמנהג המקובל בא"י (עד בא החזו"א בשנת תרצ"ג) היה שלא נהגו קדושת שביעית בפירות נכרים מלבד יחידים שהיו מהדרים לעצמם.

4. לא תחנם

הנושא הנוסף שעליו יש לדון בעניין היתר המכירה הוא שאלת איסור נתינת חניה לנכרים בארץ ישראל. שהרי התורה מצווה אותנו "לא תחנם — לא תיתן להם חניה בקרקע" וכן נפסק ברמב"ם³⁸:

"אין מוכרים להם בתים ושדות בארץ ישראל, ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות, ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשו שכונה ואין שכונה פחות משלשה, ואין משכירין להם שדות, ובסוריא משכירין להם שדות..."

33. בהר (פרשה א הלכה ו).

34. אבקת רוכל (סי' כד).

35. את כתב ידו של הב"י אישר מהר"ם גלאנטי וכתב: "הכרנו וידענו שנדפס מכתב ידו של מורינו הרב והיא כתיבת ידו ממש וכל הנזכר אות באות חתמנו שמותינו משה גלאנטי".

36. ח"א סי' מג.

37. עיין ברכ"י (י"ד סי' שלא ס"ק י), פאת השלחן (פ"ו אות ב), ציץ הקודש (ח"א ססי' טו), שנת השבע (נתיב ג בהג"ה), חזו"א (סי' כ ס"ק ז), שו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' א), אל תראי אדמה (קונטרס ראשון).

38. הלכות עבודת כוכבים (פ"י ה"ג)

מדברי הרמב"ם עולה שאסור למכור לנכרי בית ושדה בארץ ישראל, ונשאלת השאלה האם הדין הזה הוא בכל מקרה או שמא יש פעמים שמותר למכור לנכרי קרקע בא"י.

בס' שמן המור³⁹ כתב שאין איסור לא תחנם במכירת שדה לגוי כאשר המכירה היא לזמן⁴⁰, ומכירה לזמן קלה יותר מהבחינה ההלכתית מאשר שכירות קרקע, שהרי גם שכירות נאסרה, אולם מכירת קרקע לזמן לא נאסרה כלל⁴¹. בדרך זו נקטו רוב הפוסקים שהתירו את המכירה⁴². אמנם היו שערערו על מכירה זו, שהרי היא מהווה כשכירות ואין להתיר. אולם כבר קדמו גאוני עולם, הרב משה מטראני⁴³ הרב יוסף מטראני⁴⁴ שהתירו השכרת שדות לשנתיים לנכרי. והיו שהדרו לכתוב שהמכירה לגוי היא בתנאי שיחזיר את הפירות והקרקע לאחר שנתיים⁴⁵.

סברא נוספת להתיר את המכירה לנכרי הוא על פי המאירי⁴⁶ שכתב שאין איסור "לא תחנם" בגויים של ימינו, וז"ל:

"כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמורות באלוהות אין ספק שאף בשאין מכירו - מותר".

דהיינו כל אומה שאינה עובדת עבודה זרה ממש אין איסור "לא תחנם", וכן כתב גם בשו"ת הרשב"א⁴⁷, וכן כתב הב"ח⁴⁸ שאין המוסלמים עובדי עבודה זרה, על פי יסוד זה אין איסור מכירה לישמעאלי⁴⁹. על פי יסוד זה התירו

39. רבי מרדכי רוביין זצ"ל, רבה וראש ישיבה בחברון, זצ"ל (נדפס בליוורנו שנת תקנ"ג), והאדר"ת כתב (הוראת שעה עמ' כג) שכאשר ר' יצחק אלחנן זצ"ל התיר את היתר המכירה, לא מצאו את הספר בקובנה ונשלח במיוחד מברלין. ללמדנו עד כמה היה ספר שמן המור בסיס איתן למתירי היתר המכירה. (התשובה נדפסה בכרם ציון שביעית עמ' כ, בצאת השנה עמ' קז)
40. על פי דברי הרמב"ן (הובא בחינוך שלט) שהאיסור הוא רק במכירה לצמיתות, ועיין מנח"ח (מצווה תכו).
41. משפט כהן (סי' סה).
42. ראשוני המתירים בתקופה החדשה, הרב יהושע מקוטנא, הרב שמואל מאהליווער, והרב שמואל זנויל. ועליהם הצטרף הרב יצחק אלחנן וכולם התירו במכירה לזמן. משפט כהן (סי' סג), והאריך בכך הגרי"מ טיקוצ'ינסקי זצ"ל (ספר השמיטה ח"ב פי"א).
43. המב"ט (ח"ב סי' סד).
44. מהרי"ט (ח"ב סי' נב). ועיין בהוראת שעה (פכ"ח ול"א) דיון על שכירות בהבלעה.
45. הגרי"מ טיקוצ'ינסקי (ח"ב פי"א), מעדני ארץ (הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, סי' טו אות ח).
46. ע"ז כ ע"א.
47. ח"א סי' ח.
48. חו"מ (סי' רמט), וכן כתב הטור (יו"ד סי' קכד) שאין הישמעאלים עובדי עבודה זרה, ולכן נראה שאין איסור תורה לתת להם חנייה.
49. סברת משפט כהן סי' נח, וכן הגרא"ה הרצוג זצ"ל (תחומין ב עמ' 173), והרה"ג יהודה גרשוני

למכור את הקרקעות לנכרי בלא להיכשל באיסור "לא תחנם"⁵⁰. אמנם יש חולקים וסוברים שאיסור נתינת חנייה לנכרים הוא גם למי שאינו עובד ע"ז⁵¹.

מלבד שתי הסברות דלעיל נאמרו סברות נוספות מדוע אין איסור "לא תחנם" במכירת הקרקעות לנכרים:

1. המכירה נעשית לטובת היישוב היהודי, כדי שיהודים יוכלו להחזיק בקרקעותיהם ולא יצטרכו למכור אותם, שכן אם ימכרו אותם - תתבטל לגמרי מצוות יישוב הארץ⁵².
2. מוכרים את הקרקע לישמעאלי שיש לו כבר קרקע בארץ ישראל, ועל ידי כך לא מתרבה ישיבתו בארץ, אלא כמותית אבל לא מתרבים מספר הגויים היושבים עליה⁵³.
3. היו שהידרו שיהיה דווקא נכרי שלא גר בארץ, לדעות שאיסור חנייה הוא דווקא בגוף הגוי ולא בקרקע שברשותו, ולכן אם אינו בארץ - אין עוברים על איסור של "לא תחנם".

ג. היתר המכירה בתקופתנו

היתר המכירה כפי שהיה מקובל בארץ ישראל (משנת ה'ש עד שנת ה'ת"ק) היה מבוסס מבחינה הלכתית על כך ששביעית בזמה"ז דרבנן וכל זמן שהקרקע תחת ידי הגוי היא מופקעת מכל קדושה — ומותר לנכרי לעבוד בקרקע שהיהודי העביר לרשותו. כמו כן אין איסור "לא תחנם" שהרי המכירה היא לזמן ולישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה.

זצ"ל (תחומין ב עמ' 180, קול צופיך עמ' שטו), ועיין שיטות חלוקות בתחומין ח עמ' 329-326, ושם עמ' 349 ואילך.

50. יש שהתירו לכתחילה כדעת המזבח אדמה (הרב מיוחס בר' שמואל רבה של ירושלים), ויש שהתירו רק בשעת הדחק (משפט כהן סי' נח, סג), ועיין באריכות במאמרו של הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א (זכרון מנחת אהרון אות יד, ז).

51. מנח"ח (מצווה רפד אות ה), חזו"א (סי' כד), הגרי"מ טיקוצ'נסקי (ספר השמיטה ח"ב פ"י אות ב).

52. שמן המור (סי' ד) "וכל איש הירא יברח וימנע מלקנות כרם בארץ הקדושה אם לא נעשה להם תיקון להצילו ממכשול באופן שע"י תיקון הלזה יהיה גורם להיות לישראל חניה בקרקע בא"י טפי שיקנו כרמים בארץ דכגון דא מצוה כנודע", וכן הביאו הישועות מלכו (יר"ד סי' נה), אדר"ת (אדר היקר סי' ט, עמ' פז).

53. שמן המור (סי' ד), הגרש"ז שך (הובא במבוא לשבת הארץ פי"ב, משפט כהן סי' סח). ועיין הגרע"י שליט"א (מנחת אהרון אות טז, כא).

וא"כ נשאלת השאלה מדוע מתירי "היתר המכירה" בהתחדשות היישוב בארץ ישראל (משנת תרמ"ב) הסכימו כולם שאין זה אלא הוראת שעה⁵⁴ והתירו רק בגלל שעת הדחק שונות? בנוסף מדוע קמה התנגדות חריפה למהלך זה שכפי שראינו השתמשו בו לפני כשלוש מאות שנה?

נראה ששני דברים השתנו בהתחדשות היישוב בארץ ישראל.

1. הפקעת השביעית.

2. עבודה עברית.

1. הפקעת השביעית

ההיתרים שניתנו בארץ ישראל על ידי המבי"ט, המהרי"ט, מהר"ם גלאנטי ושמן המור היו היתרים לשאלה מסוימת שנשאלה אולם לא הייתה הפקעה כללית של השמיטה. כאשר החל היישוב היהודי להתחדש ועלתה שאלת היתר המכירה החשש היה שתופקע ותיעקר מצוות השמיטה ולא ישאר לה זכר.

יסוד זה כבר כתב הגרי"ז מינצבערג זצ"ל⁵⁵ לאחר ששאלוהו האם מותר לקנות מפירות היתר המכירה, ענה:

"מה שדרש ממני להודיע לו דעתי לעניין המכירה לעכו"ם, מי אני להכניס ראשי בין הרים גדולים להכריע בזה העניין, אבל בכלל אודיע לו שהגדולים שהתנגדו להיתר המכירה נחלקו לשתי סיעות:

סיעה אחת מהגדולים היו דעתם שאין מועיל כלל מכירה והם בטלים במיעוטם נגד גאוני הספרדים הקודמים המבי"ט והמהרי"ט והר"מ גלאנטי ובתשובות שמן המור האריך והרחיב בדבריהם, כמדומה שהחיד"א בהסכמתו על ספר הנזכר כתב בשבחו שהיה סבא דמשפטים, ואחריהם החזיקו גדולים שבדורנו.

וסיעה אחרת מהגדולים שהתנגדו רק לעשיית המכירה על ידי רבים השבים להתנחל בארצנו ורצו שישמרו שנת שמיטה כהלכתה, וכל ישראל יסייעו להם בממונם בכדי שע"ז יש תקווה שבקרוב יהיה גאולה שלמה, כאשר הוציא קול קורא בשנת עת"ר ונדפס בספר פאת השלחן, אבל לא אמרו שהמכירה בטלה".

54. כבר בכתב היתר הראשון של הרב מקוטנא, והרב מוהליבר והרב זנוויל זצ"ל צויין שההיתר הוא לשעתו בלבד, וכן הנוסח הוא בכל ערב שמיטה כאשר מורי ההוראה מוציאים את היתר המכירה מאזכרת ההנחיה שזו הוראת שעה.

55. רבה של העיר העתיקה, וראב"ד דב"ד החסידים ירושלים (פירות שביעית סי' ט).

יסוד זה אנו מוצאים מתחילת העלאת נושא היתר המכירה, כאשר בדיון הראשון שנערך אודות השמיטה תרמ"ט, אמר הגאון ר"ש מאהליווער שעדיין לא החליט כיוון ש"ניתנה לנו האפשרות לקיים את מצות השמיטה אחרי אלפים שנה שלא היתה לנו היכולת לקיימה"⁵⁶. הרב קוק זצ"ל כתב⁵⁷:

"אבל העיקר מה שלבנו דואב הוא שעל כל פנים מצות שביעית מופקעת היא ואין מקיימים אותה... ועל זה לבי דווי, על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצוות שאפשר להפטר מהן".

אנו לומדים שהיה חשש גדול של עקירת שביעית מארצינו, לעומת ההיתרים ליחידים שהיו בתקופות קדומות, הרי שכעת היה חשש לצביון כל היישוב שתיעקר ממנו מצוות שביעית.

2. עבודה עברית

ההבדל בין ההיתרים הקדומים להיתר שנעשה בהתחדשות היישוב בארץ ישראל הוא מי העובד את הקרקע לאחר מכירתה. ההיתרים הראשונים היו להשכיר או למכור את הקרקע לגוי, והגוי הוא זה שיעבוד באדמתו. אולם בהתחדשות היישוב הרי שהעיקר היה שהפועלים היהודים יוכלו לעבוד באדמת הנכרי בשביעית⁵⁸. שאלה זו הייתה חדשה בעולם ההלכה.

השאלה היא כבודת משקל שהרי ייתכן שאפילו לשיטות שאין קדושת שביעית בפירות הנכרים אולם אסור ליהודי לעבוד בקרקע⁵⁹, מכיוון שעדיין יש קדושה בארץ ואסור ליהודי לעבדה.

אולם יש הסוברים שבזמן שחיוב שביעית הוא מדרבנן, מעמדה ההלכתי של ארץ ישראל, לעניין מצוות התלויות בארץ, כשל סוריא, ולכן יש קניין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ ומותרת גם עבודה בקרקע הנכרי בשביעית⁶⁰. שיטה זו עיקרה בספר התרומה ודעת הגר"א, אמנם רבו החולקים על שיטה

56. בתוך ראשית התחיה (יהודה אפל, עמ' 283, הובא בספר היתר תרמ"ט מאת הרב שטרנברג).
 57. אגרות הרא"ה (אג' קפט).
 58. ראה בכתבים (לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל, כרך שני מכתבים 725, 845) שעיקר ההצלה שראו חובבי ציון היה בעבודת היהודים בקרקע בשביעית.
 59. הדעות הסוברות שאין קדושת שביעית ומאידך יש איסור עבודה, הובאו בשבת הארץ (פ"ד הכ"ט הערה 17).
 60. עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט הערה 18).

זו וסוברים שאף אם אנו אומרים "יש קניין לגוי להפקיע" — זהו רק לגבי הפקעת הקדושה מהפירות, אך עדיין אסור לעבוד בקרקע של הגוי.

אנו רואים שאין לפקפק כנגד הקדמונים שהתירו למכור ולהשכיר לנכרי בשביעית בהבלעה. אלא שיש חידוש נוסף והוא עבודת היהודי בקרקע הנכרי, ובשאלה זו נחלקו המתירים עצמם, כאשר הגר"י מקוטנא זצ"ל אסר מלאכות דאורייתא על ידי יהודים ואילו הגר"ש מאהליווער זצ"ל התיר אפילו עבודת ישראל⁶¹ אפילו במלאכות דאורייתא. מרן הרב קוק זצ"ל החמיר מאד שלא יעשו עבודות דאורייתא בקרקע מכורה לנכרי.

נראה ששתי שאלות אלו, הפקעת השביעית ועבודת ישראל, הם היסוד מדוע אפילו המתירים את היתר המכירה הצריכו שיעשה רק בשעת הדחק ולא כהנחיה כללית.

ד. שעת הדחק

אצל מחדשי ההיתר הובאו מספר נימוקים מדוע מצב היישוב מתיר לעשות היתר מכירה. הנימוקים היו שונים, אולם הנימוקים הללו לא היוו את התשתית ההלכתית של היתר המכירה, התשתית ההלכתית היא כפי שהובא לעיל (אות א), והנימוקים של התמוטטות היישוב והמושבות⁶² הובאו כדי להתמודד עם השאלות הנוספות שהתעוררו במהלך השנים. הנימוקים להגדרת המצב כשעת הדחק ומדוע יש להשתמש בהיתר מכירה — אינם דברי הלכה, אלא נימוקים שיכולים להשתנות בכל תקופה. בשדה חמד⁶³ הובא דיון כאשר פוסק כותב מספר נימוקים האם כל נימוק עומד בפנ"ע או לא, אולם כל זה בנימוקים הלכתיים, אולם כאשר אנו דנים על הגדרת מצב אין כאן דיון הלכתי אלא הערכת המציאות, ולכן דברים אלו יכולים להשתנות, ואמנם בספר השמיטה⁶⁴ בתארו את היתרי המכירה בשנות תרמ"ט, תרנ"ו, עת"ר, הביא פעם את נימוק מצב היישוב, ופעם מכיוון שהציבור לא ישמע בקול החכמים ויעבדו ויכשלו באיסור סחורה ומכירה של פירות שביעית.

61. ישועות מלכו (יו"ד סי' נה-נו).

62. אגרות המתירים הראשונים, הגאון ר' יצחק אלחנן, והגאון ר' יהושע מקוטנא, והגאון ר' שמואל מאהליווער, והגאון ר' שמואל זאנוויל (ספר השמיטה עמ' סו-ז, צניף מלוכה עמ' 282), משפט כהן (סי' סג), שבת הארץ (מבוא ד"ה וזאת למודעי), אגרות הראיה (ח"ב אג' שלה).

63. שד"ח (ח"ט כללי הפוסקים טו אות ו).

64. הגרי"מ טיקוצ'נסקי זצ"ל עמ' (נט-סב).

ומכיוון ששעת הדחק נמדדת על פי דעת מורי ההוראה שבכל מקום⁶⁵, על כן חובה מוטלת על הרבנים - מורי ההוראה לברר בכל שמיטה האם יש צורך לעשיית היתר מכירה. עוד יש להוסיף שהנימוק של התמוטטות היישוב הוא נימוק חשוב ובזמנם לא היה צורך בנימוקים נוספים, אולם אין בכך סתירה שיכולים להיות נימוקים נוספים. ולכן השאלה העומדת היא האם הנימוקים הנוספים דיים להתיר שוב את היתר המכירה.

ה. הפסקת החקלאות בארץ ואיבוד הקרקעות.

ברור שחקלאים יהודים הקשורים בחוזים ארוכי טווח לשווקים בחו"ל, אם לא יעבדו בשנת השמיטה — יאבדו את אפיקי השיווק של התוצרת. ומכיוון שיישוב הארץ ועבודת אדמתה הם עיקר מצוות יישוב הארץ⁶⁶, על מקרים אלו כבר דנו האחרונים והתירו לעשות בעבורם היתר מכירה⁶⁷. על כן הדיון צריך להיעשות רק לגבי אותם חקלאים שיכולים להימנע מעבודה בשנה השביעית ולא יאבדו את אדמתם ואחיזתם בקרקע.

אפשר לחלק את החקלאים לשניים: יש אשר ישמעו בקול התורה וההלכה ולא יעבדו בשנת השמיטה, ויש אשר לא ישיתו ליבם להוראת חכמי ישראל וימשיכו לעבד אדמתם כבכל שנה.

ו. הפסד פרנסה

החקלאי הדתי הוא מ"גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו". חקלאי שמשבית את אדמתו הוא המקיים את מצוות השמיטה כמאמרה. אותם יש לעודד לבל יחרשו ויזרעו בשביעית, אלא יעשו רק מלאכות של שימור קרקע, והם "ישראל אשר בך אתפאר"⁶⁸. אלא שנשאלת השאלה האם אפשר לעשות היתר מכירה עבור חקלאים שעול הפרנסה קשה עליהם וללא מלאכת שביעית לא יצליחו לעבור את שנת השמיטה.

כאמור, במהלך הדורות קודם חזרת עם ישראל לארצו ואדמתו התירו רבנים (המהרי"ט, שמן המור, לעיל אות ב) עשיית מכירה או השכרה בהבלעה כדי להציל שדות ישראל מהפסד, ונראה שכן הדין בימינו אם בגלל השמיטה יאבד היהודי את פרנסתו ושדהו הרי זה דבר האבד גדול ויש לעשות למענו היתר מכירה.

65. עיין דעת כהן (סי' טז).

66. חת"ס (שו"ת יו"ד סי' רלד, חידושים לסוכה דף לג ד"ה אתרוג הכושי).

67. אגרות הראי"ה (אג' קפט).

68. ישעיהו (מט, ג).

אמנם אין בכך התמוטטות היישוב אולם יש כאן התמוטטות החקלאי היהודי, ועלינו מוטלת החובה לעזור לו. אולם אם הוא יכול לקבל עזרה ממקורות אחרים ולא יאבד את שדהו ונחלתו – אל יזדקק להיתר המכירה.

גם הנזקק להיתר המכירה אין ההיתר אלא לשמירת השדה ואין לעשות כל פעולת הרווחה בשדה, לא להוסיף גידולים ושטחים נוספים. לכן חקלאי השומע בקול דברי חכמים ישתדל להשבית שדהו כליל, אולם אם בעקבות זאת ייתכן ויפסיד את אדמתו, יכול להזדקק להיתר המכירה על מנת לשמר את אדמתו בידו, ואת הפעולות האסורות מדין תורה - יעשה על ידי נכרי.

נראה שיש להתיר אפילו מכירת משתלות פרחים לייצוא, שהרי אין הבדל בין הדרים לבין פרחי נוי, וכל דבר שיהודי יפסיק לעבד את אדמתו - הרי זה הפסד גדול⁶⁹, ועלינו לעזור לו לקראת השביעית.

ז. מכירה על מנת להציל יהודי מעבירה.

ברור לכל, שאם לא ייעשה היתר המכירה, יהיו יהודים רבים שיזרעו גם ללא היתרים הלכתיים, וכאן אנו באים לשאלה האם יש מקום לעשות "היתר מכירה" על מנת להציל יהודים מאיסור עבודת הקרקע בשביעית.

נימוק זה לעשיית היתר המכירה כבר הובא על ידי הרבנים שקיימו את היתר המכירה. סיבה זו הייתה הגורם להיתרו של המהרי"ל דיסקין זצ"ל לעשות היתר מכירה על מנת לקוץ⁷⁰. בתשובה⁷¹ כתב הרב קוק זצ"ל לרידב"ז "ברור לי שאם לא אתקן את המכירה על ידי ההרשאה יופקר העניין לגמרי". והוסיף וכתב⁷² לרידב"ז:

"הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה, וידעתי ברור שאם לא יעשה עניין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלי שום שאלה, ואין לשער כמה גדול חרבן תוה"ק וחילול ש"ש היוצא מזה, על כן הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבלות".

וכן הוסיף⁷³:

69. בצאת השנה (עמ' לג הערה 20).

70. ספר השמיטה (הגר"מ טיקוצ'נסקי זצ"ל עמ' ס).

71. משפט כהן (סי' ס).

72. אגרות הראי"ה (אג' קפט).

73. אגרת רצא.

"ובפרט שאם לא ההיתר היו ג"כ עובדים באיסור, והיה הדבר גורם פרצות גדולות ביתר עניני היהדות, כידוע שמי שפועל בעצמו לעשות דבר איסור הולך הוא ונטבע ברעות רבות השם ירחם, מה שא"כ עכשיו כשהם עושים על פי היתר אפילו אם הוא דחוק אין הדבר מביא פרצה".

יסוד זה אנו מוצאים גם באגרת התשובה מאת ועדת השמיטה תשמ"ז⁷⁴. נשאלת השאלה וכי אומרים לו לאדם: "עמוד וחטא בשביל שיזכה חברך", והרי אדרבא — "הלעיטהו לרשע וימות"⁷⁵.

המשנה⁷⁶ אומרת:

"כרם רבעי מציניין אותו בקוזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד וממחה ושופך. אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בשביעית והצנועים מניחין את המעות ואומרים כל הנלקט מזה יהא מחולל על המעות האלו".

מדברי המשנה לומדים הראשונים⁷⁷ שהצנועים היו מניחים מעות לחלל את הכרם רבעי עבור אותם הגזלנים שבאים לשדה ולוקחים את הפירות בשאר השנים⁷⁸. הצנועים הם חסידים ואנשי מעשה, וקראם צנועים למעלת הענווה כי הכל תלוי בה⁷⁹. אנו לומדים שעלינו להציל אפילו את אותם הגזלנים הבאים ליקח שלא ברשות שלא יאכלו פירות רבעי, וזוהי דרכם של חסידים ואנשי מעשה בעלי מעלת הענווה. יסוד זה אנו לומדים גם בדברי ר"ע הילדסהיימר (או"ח סי' לב) שכתב לעניין בניית בית כנסת בשבת בקבלנות:

"אכן בעת ובעונה הזאת אשר בעונותינו הרבים כמה וכמה פעמים צריכים אנו לבחור הרע במיעוטו, כש"כ לחפש אחר סניפי ההיתר במקום שיש לחוש שאם נחמיר לא ישמעו לנו ויעשו באיסור".

ובעניין מכירת אחוזות על מנת לעבוד בשבת כתב בעל הדברי חיים⁸⁰ שיש לפעמים עדיפות שיעבור אדם עבירה קלה אם זו מצילה אותו מעבירה חמורה יותר,

74. מדריך שמיטה לצרכן (עמ' 119).

75. ב"ק (סט ע"א).

76. מעשר שני (פ"ה מ"א).

77. עיין תוס' (ב"ק סט ע"א ד"ה והצנועין). והר"ש רא"ש (מעש"ש פ"ה מ"א).

78. דעת הרמב"ם (הל' מעש"ש פ"ט ה"ז) היא שהצנועים עשו מעשיהם רק בשנת השמיטה, ומשמע שבשאר שנים לא עשו תקנה לטובת הגזלנים, אולם כבר העירו האחרונים על פירושו זה של הרמב"ם, עיין תוס' רע"א ומשנה ראשונה (מעש"ש פ"ה מ"א).

79. מהרי"ק (מעש"ש פ"ט ה"ז ד"ה והצנועין).

80. דברי חיים (ח"ב או"ח סי' לב).

והביא ראיה מכך שמותר לשחרר שפחה כדי שלא יבואו לידי עבירה חמורה⁸¹, ולכן התירו דבר קל על מנת להינצל מדבר חמור יותר. ואמנם הדברי חיים כתב שאין דבריו אלא כהוראת שעה, ואין הוראתו כללית, ואסר ליראים מיוחדים להזדקק להיתרו, אולם להמון העם התיר להשתמש בהיתרו. (גם מתירי מכירת הקרקעות בשביעית כתבו את אותם ההגבלות שכתב בעל הדברי חיים).

על החובה שאדם אחר לא יעבור עבירה אנו לומדים בדברי המשנה (דמאי פ"ג מ"ה):

"הנותן לפונדקאית מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה, מפני שהיא חשודה לחזק, אמר רבי יוסי אין אנו אחראין לרמאין".

הרמב"ם בפיה"מ אומר שאין הלכה כרבי יוסי, ולכן הנותן לאחראית על הפונדק פירות יתנם מעושרים, שהרי הפונדקאית מרמה ומחליפה פירות בפירות אחרים, ואנו חוששים שהיא תתן את הפירות הללו לאנשים אחרים, ותכשילם באכילת פירות לא מעושרים. נמצאנו למדים שיש להציל יהודים למרות שהעושה עובר עבירה, שהרי הפונדקאית היא רמאית, ובכל אופן עלינו להשתדל לעשות את המיטב על מנת שאחרים לא ייכשלו. ואין להקשות מדין נטע רבעי שרק הצנועין היו מסמנים את הנטע רבעי — משמע שאין זה דין אלא מידת חסידות בלבד?! בעניין הצנועין גלוי וידוע לכל אדם שאין להיכנס לשדה חברו ולקחת ללא רשות, ולכן רק הצנועים היו מסמנים את הנטע רבעי; אך במקרה שאנשים עושים פעולה מתוך שנראית להם היתר, בכך אנו מחוייבים לעשות כל תקנה אפשרית על מנת להצילם⁸².

מרן הרב קוק זצ"ל הביא⁸³ שאפילו אם אדם עשה איסור בהרכבה, וכעת אינו עומד בניסיון לעקור את אשר נטע באיסור, יכול לעשות מכירת עצים וקרקע לנכרי ויינצל מאיסור קיום. אנו לומדים שעל מנת להציל יהודי מאיסור נטה מרן הרב קוק זצ"ל להתיר מכירה לנכרי.

ואין לטעון שאין אנו מחוייבים לפעול להצלת יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, כי בין כך עושים הם עבירות. אלא כיוון שהם אחינו הרי שמוטלת עלינו החובה למעט בכל האיסורים האפשריים, ולהסתמך לפעמים על דעות יחידות כדי להצילם במה שאפשר. וכן כתב מרן הרב קוק⁸⁴:

"ומה שסמך (רב מסוים עשה ערוב כללי שיש בתוכו גם מעט זרעים) על הפוסקים

81. גיטין (לא ע"ב).

82. עיין חזו"א (דמאי סי' ח ס"ק ט ד"ה ואמרו).

83. משפט כהן (סי' יז).

84. שו"ת דעת כהן (עניני יו"ד סי' ט"ז ד"ה בענין העירוב).

שהקילו בזרעים, במה שלפי דעתו יש בדבר תועלת, אי אפשר להתווכח בשיקול דעת כזה, שאין הדעות שוות. (והעניין של שעת הדחק בוודאי מסור לכל מור"ה מר באתרי' להבחין את העניין). **ומה שכתב כ"ת שההולכים שם הם בלאו הכי מחללים שבת, הלא מכל מקום מצוה למעט מהם את האיסור באיזה פרט שאפשר**⁸⁵.

נחלקו האחרונים האם יש להימנע מעשיית דין בחוטאים מחשש שבעקבות כך ייצאו לתרבות רעה, כאשר הרמ"א⁸⁶ הביא דעת תרומת הדשן⁸⁷ שיש לנדות למי שהוא חייב נידוי ואפילו שיש לחוש שמא על ידי כן ייצא לתרבות רעה. הט"ז⁸⁸ חולק וסובר שאם יש חשש שייצא לתרבות רעה יותר, עלינו להשתדל להצילו והתירו אפילו לעשות בניגוד לדין תורה - ובלבד שלא יחמיר מצבו, כאדם שנמכר לחטוב עצים לעבודה זרה שעלינו לגאלו לבל יתדרדר יותר. אמנם נחלקו שם האחרונים⁸⁹ וסוברים שאין לבטל דין תורה מחששות עתידיים, אולם בנידון דידן הרי לא מדובר בביטול דין תורה אלא בהערמה קודם הגעת האיסור למען לא יכשלו. אין כאן גם את הדין ש"אין אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חברך", שהרי דין זה נאמר רק אם החבר עושה מעשה במזיד⁹⁰, אולם אם עושה בשוגג או מתוך חוסר ידיעת התורה - אין להחשיבו פושע⁹¹. במקרה זה אפשר לעשות בעבורו אפילו חטא קל. ובנידון דידן הרי אין חטא, שהרי מכירה זו כבר הונהגה בארץ ישראל, והוסברו הדברים על ידי גדולי ת"ח.

העולה שאפילו עבור אנשים שאינם שומעים בקול דברי חכמים, על הצנועים והחסידים להתאמץ בעבורם לבל יבואו חלילה לידי הפקרות גדולה יותר, ולא ישמעו בקול חכמים.

אלא שנשאלת השאלה האם בכל מקרה נעשה היתר מכירה כדי להציל יהודים, והרי ידועה⁹² הוראת הרב קוק זצ"ל להימנע ממכירת גינות נוי בשנה השביעית או

85. ועיין עוד סיני (מ, עמ' קכד-קכו), התיחסות לאחינו התועים שאינם שומרי תורה ומצוות.

86. יו"ד (סי' שלד סעי' ג בהגה).

87. פסקים (סי' קלח).

88. יו"ד (סי' שלד ס"ק א).

89. עיין פת"ש (יו"ד שלד ס"ק א), רע"א, חוות יאיר (סי' קמא), ובאריכות בדרכי הוראה למהרי"ץ חיות (ח"א עמ' רעב).

90. עיין שבת (ד ע"א תוד"ה וכי).

91. עיין חזו"א (שחיטה סי' ב אות כח), יחס ההלכה כלפי אחינו שפרשו מדרך התורה והמצוות (הרב שרמן, תחומין א עמ' 311).

92. אגרות הראי"ה (אג' קעז, קצח, רפז, רעב), פסקים וכתבים (הגרא"ה הרצוג סי' לא), בצאת השנה (עמ' לא סעי' יב, עמ' מו סעי' א-ב).

להרווחה⁹³, ולכאורה חוזרת השאלה הרי יתכן שיעבדו בקרקע בלא היתר וא"כ שמא עדיף לעשות היתר מכירה גם בהקשר לגינות נוי וכדו'.

יש להסביר שההיתר הוא למי שמצד הכורח והדוחק יעבוד גם ללא היתר המכירה. כאשר החקלאות היא מרכיב חשוב בפרנסתו, וללא עיבודים אלו תתמוטט כלכלתו ועלול להפסיד את אדמתו ולכן לא ישמע בקול דברי חכמים לשבות אלא ימשיך לעבדה כדרכו — א"כ הרי הוא כאנוס שאנו צריכים לעזור לו ולהצילו, ולכן יש מקום לעשות עבורו היתר מכירה על מנת להצילו. אולם אדם שיעבוד אפילו ללא הכרח אלא לשם הרחבה ותענוג, הרי זה כאדם שפושע וחוטא שאין אנו אמורים להצילו.

ח. התמוטטות הכשרות

יש להוסיף נימוקים נוספים להכרח בהיתר המכירה גם בשנה זו. אם לא ייעשה היתר המכירה בשנת תשס"א וחלק גדול מחקלאי ארץ ישראל יעבדו כרגיל, יתמלא השוק בפירות שהם קדושים בקדושת שביעית וירקות שהם ספיחים האסורים באכילה. במצב זה מערכת הכשרות לא תוכל לתת כשרות על ירקות איסור, והציבור הכללי (שאינו מקפיד כל כך) לא ירוץ לאחר חנויות כשרות אלא יקנה כהרגלו, דבר שיביא בהכרח לידי מצב שתוסר הכשרות מחנויות רבות. כאשר שנה אחת לא תהיה כשרות בחנויות ובשווקים הרי שלמערכת הכשרות לא תהיה תקומה.

ט. מניעת מכשול

כמו כן אם השוק יהיה מוצף בפירות וירקות של איסור יש לחוש שיהודי לא יוכל לאכול אצל חברו, שהרי אם חברו אינו מקפיד במצוות, הרי שכל הירקות יהיו אסורים באכילה משום ספיחים, והדבר יגרום למכשלה עצומה לכלל אזרחי המדינה. לא זאת בלבד אלא הצפת ירקות של איסור תגרום לפרוד ושנאה בתוך האומה הישראלית, שהיא עצה קשה לפלג את העם יותר ויותר, ולמרות שגם כיום יש בעיות כשרות אולם ירקות ופירות טריים אפשר לאכול אצל חברו⁹⁴. אך אם לא ייעשה "היתר מכירה" כל המערכת הציבורית תיפרד ולא יוכלו אלו לאכול אצל אלו.

93. עיין אגרות הראי"ה (אג' קעז, רעב).

94. הפרשת תרומ"מ יכול כל אדם להפריש בצנעה.

יא. שביתת הקרקע

יש להוסיף שאם לא ייעשה "היתר מכירה" הרי הקרקע לא תשבות, שהרי יש חקלאים שלא ישמעו בקול חכמים וימשיכו לעבוד כדרכם גם בשנת השמיטה, והארץ תיעבד כהרגלה גם בשנת השמיטה, ואדרבא על ידי שייעשה היתר מכירה לא תיעבד ארץ ישראל ולא ייצא עליה חלילה הקצף של "אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה"⁹⁵. א"כ יתכן שמכירת הקרקע של אנשים שממילא לא ישמעו בקול דברי חכמים עדיפה והיא הצלה לאומה ולארץ ישראל⁹⁶ נחלת ד'. יש להוסיף בייחוד את דברי הסוברים⁹⁷ שישנה חובה לדאוג שארץ ישראל תשבות, ובוודאי בנחלת בני ישראל עלינו לדאוג שלא יעבדו בשביעית. זוהי חובה ציבורית המוטלת על כל ישראל לדאוג שלא יעבדו בקרקעות בשביעית.

סיכום

יסודות היתר המכירה הם מלפני כארבע מאות שנה, כשהסיבה המרכזית הייתה שמירת הפרנסה של יהודים בארץ ישראל, ולבל יאבדו השדות מרשות ישראל. בהתחדש היישוב לפני מאה וחמישים שנה, הוסיפו להתיר ליהודי לעבוד בקרקע מכורה, ועל שאלה זו נסוב דיון ארוך בין הפוסקים, ואפילו המתירים היו צריכים להסתמך על דעות יחידיות, ואין להתיר אלא בשעת הדחק גדולה. הגדרות שעת הדחק וצורך גדול אינן מוחלטות אלא יש לבדוק בכל שביעית אם יש צורך גדול בעשיית היתר המכירה.

בשנת תשס"א לא ירעב היישוב אפילו אם לא יעבדו את האדמות, אולם אם לא ייעשה היתר המכירה יהודים טובים יכשלו באיסורי מלאכה, השוק יוצף בפירות וירקות איסור ולא יוכלו לאכול אלו אצל אלו, והאדמה לא תשבות.

לכן לגבי כל השומע בקול דברי חכמים עלינו להשתדל להימנע ככל האפשר ממכירת אדמתינו הקדושה, אלא א"כ החקלאי עלול לאבד את אדמתו או את פרנסתו. אולם לגבי הציבור הכללי אפשר לעשות היתר מכירה רק בהצטרפות כל התנאים שהזכרנו לעיל (ו-יא).

95. ויקרא (כו, לד).

96. על השאלה אם הקרקע נמכרת א"כ אין כאן ארץ ישראל, כבר הרחיב במשפט כהן (סי' סג) להסביר את הדברים.

97. העמק דבר (ויקרא כה, ד), תורת הארץ (פ"ו אות א-י, טו-יז), הלכות שביעית (סי' א אות א וסוף סי' ד).

על כן נראה:

1. חקלאים הקשורים בחוזים ארוכי טווח ולא יכולים להפרם — יכולים לעשות היתר מכירה.
2. חקלאים שאם לא יעבדו בשביעית יאבדו את אדמתם או את כל מקור פרנסתם ולא ימצאו פרנסה אחרת — יעשו היתר מכירה.
3. אפשר לעשות היתר מכירה לחקלאים שלא ישמעו בקול ההלכה ויעבדו את שדותיהם ללא היתר, ובלבד שלא יעשו להרווחה אלא לפרנסה.
4. מי שאינו מתפרנס מחקלאות אלא כתחביב ונוי לא ייעשה בעבורו היתר מכירה, אפילו אם יעבד שדהו באיסור.
5. יש להחתים כל חקלאי וכל מי שיבוא למכור קרקע על שטר שבו הוא מצהיר שהמכירה נעשית לצרכי פרנסתו.
6. נראה שיש מקום לדרוש שכל הפעולות החקלאיות תיעשנה על ידי נכרים בשנת השמיטה תשס"א, ויש להקים מערכת פיקוח ואכיפה על כך.
7. אם רוצים לצמצם את היתר המכירה עדיף לצמצם בדברים שלא מגיעים לשוק (כגון, חיטה ושעורה) שעל ידי כך לא ירבו ספיחים בארץ ישראל.

דברים אלו לא נכתבו לפסיקה הלכתית, אלא במסגרת הוראות החכמים שלפני כל שמיטה יש לדון על מהות היתר המכירה בשנה הקרובה, ולכן הדברים מוגשים כבסיס לדיון אצל גדולי התורה הנושאים בעול ההוראה בענייני ארץ ישראל, וכבר הסביר האדר"ת זצ"ל שיש הבדל בין הוראותיו כרב לקהילה מסוימת ובין הוראותיו כשעלה לארץ ישראל, ונשא בעול ההוראה לרבים. ידוע שמאז ומעולם הנושאים בעול הציבור הסתכלו על המציאות מתוך ראייה כוללת ואחריות אדירה. מתוך אחריות זו הרבנים הראשיים לישראל הורו להיתר והסכימו עם היתר המכירה, ומאידך הורו להשתדל לצמצמו בכל האפשר. בשמיטה תשנ"ד עשתה הרבנות הראשית היתר מכירה בהדרכתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בגלל הצורך הציבורי. כיוון שלא השתנה דבר באופן מציאותי בין שמיטה תשנ"ד לשמיטה תשס"א, מבחינת

החקלאים, שהרי אותם שטחי גידול נשארו⁹⁸ וכמו כן התמורה הכלכלית למדינה עלתה, אלא שמספר החקלאים קטן⁹⁹ – הרבנות הראשית צריכה להתבונן בצורך החקלאים ובצרכי עם ישראל הכללי.

יהיו דברי כחומר רקע לגדולי התורה לבחון בעיניים פקוחות את כל הצדדים בשאלת השביעית.

יהי רצון שלא נצטרך לתת לבני נכר אפילו חניה זמנית בארצינו, ובוודאי בוודאי שלא תנתן להם חלילה חנייה קבועה בארצינו הקדושה. ובזכות ההשתדלות לקיום מצוות השמיטה תשב הארץ בטח.

98. לדוגמא כמות שטחי הגידול באלפי דונמים

שנים / גידולים	גידולי שדה	ירקות תפוז"א מקשה	הדרים	מטע (ללא הדרים)
1979/80	2,592.5	355.2	876	464
1997	2,136.7	503.5	831.6	556.9

99. מספר המועסקים באלפים

שנים / מועסקים	יהודים	ערבים ואחרים
1979/80	59.8	27.9
1996	41.1	29.6